

Piotr Bartelik

Uniwersytet Zielonogórski,

Instytut Filologii Germańskiej

ORCID: 0000-0002-6957-1819; e-mail: piotr.bartelik@op.pl

Kongruentna leksykalizacja jako jeden z podstawowych procesów mieszania kodów (*code mixing*) na przykładach języka kaszubskiego

Abstrakt: Artykuł opisuje proces kongruentnej leksykalizacji w kontaktach językowych kaszubsko-niemieckich na przykładzie konstrukcji kolokatywnych z czasownikami *běc* i *mieć*. Zaproponowany tu mechanizm mieszania kodów występujący w tych konstrukcjach łączy w sobie główne założenia metodologii typologiczno-strukturalnej i perspektywy uzualnej i może posłużyć do badań podobnie zbudowanych słowiańskich form dialektalnych. Przedstawione w artykule na przykładach kaszubskich procesy dekompozycji i leksykalizacji konstrukcji elementami z dwóch języków oraz inne tendencje rozwojowe mogą również wskazać na zależności procesów mieszania kodów i zapożyczenia.

Słowa kluczowe: kongruentna leksykalizacja, język kaszubski, mieszanie kodów, konstrukcje kolokatywne, metodologia uzualna.

Abstract: *Congruent lexicalization as one of the basics processes of code mixing on the examples from Kashubian language.* The article describes the process of congruent lexicalization in Kashubian-German language contacts on the example of collocative constructions with the verbs *běc* and *mieć*. The mechanism of code mixing occurring in these constructions proposed here combines the main assumptions of the typological-structural methodology and the usual perspective and can be used to study similarly constructed Slavic dialectal forms. The processes of decomposition and lexicalization of constructions with elements from two languages presented in the article, based on Kashubian examples, and other development trends may also indicate the relationship between the processes of code mixing and borrowing.

Keywords: congruent lexicalization, Kashubian language, code mixing, collocations, usage-based approach.

1. Wprowadzenie i cele

Niniejszy artykuł ma zwrócić uwagę na specyficzny mechanizm powstania notowanych dość powszechnie we współczesnej kaszubszczyźnie literackiej konstrukcji składających się z rodzimego czasownika *běc* oraz nominalnych orzeczników o bezsprzecznej proveniencji niemieckiej, takich jak *nót* ‘potrzebny’, *dót* ‘martwy’, *baf* ‘zdziwiony’,

parôt ‘gotowy’, *éra* ‘zaszczyt, duma’ lub konstrukcji czasowników *miec* (z dopełnieniami *rächt* ‘racja’ lub *éra*) czy *dac* lub *dostac bészét* (odpowiednio: ‘dać znać’ czy ‘dostać wiadomość’)¹, które zilustrować można następującymi przykładami:

- (1) *Jó jem dosta róczbã z Mùzeùm Westrzédnégo Pòmòrzégò (pòl. Muzeum Pomorza Środkowego) ze Slěpska, cobë zrèchtowac henë wěstawã, i do te w nôblëższym czasie **nót je** sã przëszëkòwac.* POM 2012 VI 41²
- (2) *Të sã w swòji trëmie nie mdiesz rozklòdała, bò niżòden robòk nie mdze miòł na ce tëli mòcë i òdwòdzi. Wiedno fëjn zakònzérwòwónò i wëfùłowónò a zasztopónò zilikònã tam, gdzie **je nót**.* POM 2013 VI 46
- (3) *Mëslòlbë chto, że kòzel **je** ju dównò **dót**. A nen żëje ë jesz lazy pò wsy, ë jak przòdë lat, jesz wiadła przekòzëje... Kò prawie ò negò drzewianégò kòzła jidze, chtëren klëkã abò klukã je zwóny.* POM 2016 X 27
- (4) *Dłòtego że Gwiòzdzka wnet tu bądze, tak jó musza wama doch co napisac, bo wa bë jesta mëslëla, że ten Kaszëba z Chòru już nie żëje. Ale on jesz **dót** nie **je**, ale je dosc szmidëch, a na nogach sa fajn trzimò.* POM 2020 VII-VIII 60
- (5) *Jó **bël** czësto **baf**, nie wiedzącë, że teròzka sprawë w ùrządze za numerchi sã zalòtwiò.* POM 2018 II 68
- (6) *Co jó gòdajã w swiece, kò ti niezrzeszóny Pëlckòwiòcë **są** czësto **baf**. – Na pitanie jó cë òdrzëkã pitanim. Mòże trzë roczi w jednym rokù fejrowac? – brifka zasmìòł sã pòd knérq.* POM 2013 V 68
- (7) *Jak zdrzec czedes i terò tam i tuwò wiedno jem rächtowa sã na wszëtkò i dniama a nocami **bëla parôt** na czas.* STEGNA 2021 III 19
- (8) *A równak czëj jeden rok sã kùnczi, a drëdzi zaccinò, **jesmë parôt** òbezdrzec sã za siebie i pòdrechòwac wëdarzenia: co më przëżëlë? czegò më bëlë swiòdkama? I co z tegò zapamiätómë?* POM 2014 I 50

¹ Podobnymi konstrukcjami, nieomówionymi w tym artykule ze względu na jego objętość, są szeroko poświadczane we współczesnej kaszubszczyźnie *bëc lóz* ‘dziać się’ (< niem. *los sein*) czy *bëc w sztiądze* ‘być w stanie, móc’ (< niem. *im Stande sein*), które powstały najprawdopodobniej w identyczny sposób. Artykuł ten skupia się na synchronii przedstawionych form, jednak zauważyć należy, że perspektywa diachroniczna pozwala na potwierdzenie tych i podobnych form już w materiałach Friedricha Lorentza (por. Lorentz 1924). Dowodzi to, że opisany tu proces kongruentnej leksykalizacji był mechanizmem bardzo produktywnym w kontaktach kaszubsko-niemieckich.

² Przeanalizowane tu konstrukcje zaczerpnięto z kaszubskojęzycznych tekstów miesięcznika „Pomerania” i dodatków literackich „Stegna” (lata 2012–2022; oznaczone odpowiednim skrótem, po którym podano rok, miesiąc i numer strony) należących do różnych gatunków tekstów. Są to więc teksty informacyjne (relacje, reportaże, wywiady), jak i publicystyczne (felietony). Zrezygnowano jednak z tekstów kaszubskich będących tłumaczeniami tekstów w języku polskim, aby wykluczyć jakiekolwiek interferencje składniowe.

- (9) *To bël taczi zwëk, że prezydent bël chrzestnym sódmégò knôpa. Dostôł téż jaczés dëtczi. To **bëla** wiôlgò éra dlô nas.* POM 2019 VII–VIII 49
- (10) *Më mielë z bracynama a sosterkama (razã 5 sztëk) bùchã z tegò, że më mòglë ze starkama razã mieszkac w jednëch chëczach. To **bëla** wiôlgò éra dlô naju. Wspòmnióny ju stark Sztëfan miôł rãkã za młodëch lat ùczidlë.* POM 2021 XII 48
- (11) *Tata, chcemë jachac ju dodóm, na dzysdniowé Kaszëbë – gòdò Érik. Jo, **môsz rëcht**, chcemë jachac... Ale rzeczesz mie, tatkù, jak më ju tam mdzemë, në na tëch dzysdniowëch Kaszëbach, jo? – prosy knôp.* POM 2012 IX 32
- (12) *Brifka wezdrzôł na lesnégò pëtajęcyma òczama. – Niech sã nen twój ti góralëznë do sëta najé, tej nie mdze dlugò wara, czej wiôldzi glód òn do swòjégò pòczëje. – **Môsz** të, lesny, **rëcht!** – riknqñ jem, jaż rutë w ôknach zadrëżalë.* POM 2018 III 68
- (13) *Jednégò dnia **dostôł** jem ùrządowi **bészët**, że móm sã stawic do szczëpianiô.* POM 2021 IV 67
- (14) ***Dostôł** òd niego **bészët** przez łącznika, że tam nalëze sã plac téż dlô niego. Mieszkôł tam jich drëch Klémenc, z chtërnym przed wòjnq chòdzëlë do miastowégò gimnazjum STEGNA* 2017 IX 19

Interpretacja tych konstrukcji jako syntaktycznych połączeń rodzimych czasowników z „wstawkami” czy zapożyczonymi elementami leksykalnymi wydaje się na pierwszy rzut oka perspektywą kuszącą, jednocześnie jest ona jednak przedwczesna. Nie tłumaczy bowiem mechanizmu ich kompozycji, która nie wynika z okazjonalnego użycia czy przejęcia pojedynczych leksemów, lecz stanowi rezultat bardziej złożonego procesu. Obu faktom przeczą dane leksykograficzne: w pierwszym przypadku jest to, jak wspomniano, dość wysoka frekwencja pewnych z podanych form³ we współczesnej kaszubszczyźnie, która wyklucza okazjonalne przełączanie czy mieszanie kodów. Z drugiej strony przyjąć należy, że nie wszystkie z analizowanych wyrazów funkcjonują poza wspomnianymi prymarnymi konstrukcjami⁴, co pozwoliłoby traktować je jako utrwalone zapożyczenia, por.:

- (15) *Jó jem **stojôł** czësto **baf** w bùtnowëch dwiërzach z nòdzejq, że mój drëch do mie wińdze.* POM 2016 XII 48

³ Zauważyć można dość istotne dysproporcje w frekwencji analizowanych tu form. Konstrukcja *bëc dót* występuje w analizowanym korpusie rzadko w porównaniu z bardzo licznymi połączeniami *bëc parôt* czy *bëc nót*. Przyczyn tej zróżnicowanej frekwencji dopatrywać się można tak w semantyce, jak i w kaszubskich względach normatywnych (por. Bartelik 2019b).

⁴ Przedstawione w tym artykule połączenia czasowników *miec* i *bëc* określane są jako konstrukcje kolokatywne w tradycyjnym ujęciu, w którym znaczenie całej konstrukcji wynika ze znaczeń poszczególnych elementów. Odróżnia je to od konstrukcji idiomatycznych, gdzie semantyka całości nie jest sumą znaczeń ich części składowych.

- (16) *Karnowsczi jak nich zasłużył na éra intelektualnégo i mòralnégo prowadnika.* POM XI 2017 41
- (17) *Sqśódce Baszë pòdniesłë emeriturã ò 5 złotëch. Starce Marce zôs ùjãłë 2 złoté, a jész brifce dała 5 za **halanié** tegò **běszétu**. Takò pòdwěžka.* POM 2016 V 67
- (18) *Mało chto **pùszczół bészét** ò wëdobiwczich planach kòle ùcha.* POM 2013 IV 13

Dokładniejsza analiza tych konstrukcji przynosi dalsze pytania stanowiące zarazem cele tego artykułu, które sformułować można następująco:

1) jakie procesy spowodowały powstanie tych specyficznych połączeń, jeśli wykazują one identyczną strukturę syntaktyczną jak ich niemieckie odpowiedniki (np. *nötig sein* ‘być potrzebnym’, *tot sein* ‘być martwym’, *baff sein* ‘być zdziwionym’, *parat sein* ‘być gotowym’, *Ehre haben* ‘mieć zaszczyt’, *Ehre sein* ‘być zaszczytem’, *Recht haben* ‘mieć rację’, *Bescheid bekommen* ‘dostać wiadomość’ czy *Bescheid geben* ‘dać znać’? Oczywiście można by porównać te formy z identycznie zbudowanymi polskimi ekwiwalentami typu *być potrzebnym/martwym/zdziwionym/gotowym* czy *mieć zaszczyt/rację* lub *dać znać*. Jednak takie porównanie nadal nie jest w stanie wytłumaczyć kombinacji rodzimych czasowników z elementami obcego pochodzenia;

2) jak zakwalifikować występujące w konstrukcjach z *bęc* orzeczniki, czy – jak w przypadku połączeń z *mieć* – ich obligatoryjne dopełnienia rzeczownikowe? Czy są to „wstawki” (innymi słowy: leksemy niezasymilowane), a może zapożyczenia?

3) jakie uniwersalia kontaktów językowych uzupełniać i potwierdzać może mechanizm powstania tych form?

Naszkicowane w tym artykule kierunki badań przeprowadzonych na kaszubskim materiale językowym zakładają, że odpowiedzi na wyżej postawione pytania przyniesie może analiza tych konstrukcji w kontekście procesu kongruentnej leksykalizacji stanowiącego jeden z trzech podstawowych typów procesów mieszania kodów wyróżnionych przez Pietera Muyskena (1997; 2000). Ponadto zauważyć można, że scharakteryzowane tu wyniki kontaktów językowych kaszubsko-niemieckich przyczynić się mogą do uzupełnienia kontekstu wielu uniwersalnych tendencji rozwojowych wywołanych kontaktami językowymi badanymi nie tylko w slawistycznych badaniach dialektologicznych. Zaznaczyć przy tym należy, że niniejszy artykuł ma charakter przyczynku metodologicznego i wiele spośród przedstawionych tu teorii mogło zostać z racji swej objętości tylko zasygnalizowanych, co jednak w żadnym stopniu nie wpływa na możliwość ich odniesienia do badanego materiału i szerszego zastosowania w analizach specyficznych konstrukcji dialektalnych.

2. Analizowany materiał językowy i metodologia badań

Wybór kaszubskiego korpusu językowego jako materiału do badań procesów kongruentnej leksykalizacji daje się uzasadnić wieloma faktami. Kontakty językowe kaszubsko-niemieckie mają, jak wiadomo, długą i zawiłą historię (przeglądowo w: Treder 2005; Abraham, Kątny, Bartelik 2022; Bartelik 2019a z dalszą literaturą tam zawartą),

a obecny na różnych etapach kontaktów bilingwizm kaszubsko-polski czy kaszubsko-niemiecki można określić jako dyglosję (por. Treder 2013, 421). Przyjmując terminologię zaproponowaną przez P. Muyskena (por. Muysken 2000), język polski czy niemiecki dominował na poziomie makro, co jednak nie wykluczało intensywnych kontaktów na poziomie mikro (osadnictwo niemieckie itp.). Oczywiście jest, że stopień znajomości L2 (niemieckiego czy polskiego) w następujących po sobie okresach kontaktów był silnie zdyferencjonowany i miał heterogeniczny charakter. Współcześnie bilingwizm kaszubsko-polski ma charakter równie niejednorodny, co prowadzi do powstania specyficznego dialektu mieszanego używanego najczęściej w komunikacji codziennej (por. Makurat 2007, 101–102; 2014). Kaszubski system językowy wykazuje, tak z perspektywy diachronicznej jak synchronicznej, sporą ilość (niejednokrotnie archaicznych) elementów słowiańskich występujących obok elementów proveniencji niemieckiej (por. przeglądowo w Bartelik 2019a; Popowska-Taborska, Boryś 1996). Dodatkowymi czynnikami „sprzyjającymi” różnym mechanizmom procesów zmian językowych, zwłaszcza tych wywołanych kontaktami językowymi, są także charakter języka kaszubskiego funkcjonującego przede wszystkim jako język mówiony oraz dość zdyferencjonowana i niejednorodna norma językowa (por. Treder 2006, 186–187). Wymienione tu czynniki sprzyjały (i w kontekście kontaktów kaszubsko-polskich nadal sprzyjają) różnorodnym procesom przełączania, mieszania kodów lub przejmowania jednostek leksykalnych czy gramatycznych.

Przy badaniu procesów przełączania lub mieszania kodów używa się różnego typu materiału językowego. Najczęściej są to korpusy językowe, które określić można jako prymarne, czyli uzyskane np. w czasie badań terenowych bezpośrednio od użytkowników danego języka. Równie często badany jest materiał pochodzący z różnych eksperymentów językowych. Analizowany tu korpus ma w takim kontekście charakter sekundarny, gdyż jako korpus języka pisanego podlega oczywiście wpływom kaszubskiej normy językowej. Jednak nie umniejsza to w żadnym stopniu jego przydatności czy reprezentatywności (por. Gullberg i in. 2009, 23–36, gdzie postulowane jest holistyczne podejście do różnego typu korpusów). Największymi zaletami takich korpusów jest ich dostępność i możliwość weryfikacji prezentowanych przykładów.

Metodologia badań tu prezentowanych opiera się, jak wspomniano, na typologii procesów mieszania kodów P. Muyskena (1997; 2000), która wpisuje się w strukturalistyczny paradygmat badań kontaktów językowych (zapoczątkowany przez Einara Haugena, por. Haugen 1950). Ten kierunek metodologiczny skupia się na opisie wyników kontaktów językowych w kontekście cech typologiczno-strukturalnych zaangażowanych języków. Drugi paradygmat, określane jako podejście socjolingwistyczne, nawiązuje do badań Uriel Weinreich (1953), która podkreślała w badaniu kontaktów językowych rolę pojedynczego użytkownika języka, kognitywnych mechanizmów indywidualnych i relacji użytkownika z szerszą wspólnotą językową. Pewne niedostatki obu perspektyw są krytykowane w nowszych pracach (np. Bidese 2023), które postulują podejście holistyczne, a więc łączące pewne parametry obu metodologii oraz podkreślające tzw. spojrzenie od dołu ku górze (*bottom-up*, por. Backus 1996). Podejście takie koncentruje się na opisie indywidualnych procesów kognitywnej recepcji i produkcji zachodzących w kontakcie językowym i zastosowaniu wyników tych badań w formułowaniu bardziej uniwersalnych teorii opisujących tendencje rozwojowe badanych elementów języka. Nie

neguje ono oczywiście całkowicie widocznych i weryfikowalnych parametrów typologiczno-strukturalnych, bardziej jednak skupia się na opisie i wytłumaczeniu procesów je kształtujących.

Zastosowanie perspektywy łączącej pewne parametry metodologii strukturalnej i uzualnej przedstawione poniżej pozwala na kompleksowe zbadanie mechanizmu powstawania, funkcjonowania i rozwoju analizowanych tu kaszubskich konstrukcji i ich elementów. Poza tym spojrzenie takie umożliwić może odniesienie wyników analizy do badania podobnie ukształtowanych konstrukcji.

3. Kontekst teoretyczny i mechanizm kongruentnej leksykalizacji

Przełączanie kodów (*code switching*) i mieszanie kodów (*code mixing*) są, obok procesu zapożyczenia, jednym z głównych mechanizmów wielowymiarowych i kompleksowych procesów kontaktów językowych, por.:

We use the term code switching (CS) to refer to the use of various linguistic units (words, phrases, clauses, and sentences) primarily from two participating grammatical systems across sentence boundaries within a speech event. In other words, CS is intersentential and may be subject to discourse principles. It is motivated by social and psychological factors. We use the term code mixing (CM) to refer to the mixing of various linguistic units (morphemes, word, modifiers, phrases, clauses and sentences) primarily from two participating grammatical systems within a sentence. In other words, CM is intrasentential and is constrained by grammatical principles and may also be motivated by socio-psychological factors (Bhatia, Ritchie 2004, 337).

W slawistycznych badaniach zdyferencjonowanych kontaktów językowych fenomeny przełączania i mieszania kodów (por. Augustyniak-Żmuda 2020) są opracowane w znacznym stopniu niż uwarunkowania, diachronia i synchronia czy normatywność lub uzualna funkcjonalność zapożyczeń. Powodów takiego stanu rzeczy upatrywać należy nie tylko w różnorodności definicji samego przełączania bądź mieszania kodów (por. Głuszkowski 2015; 2018), która obecna jest wciąż w lingwistycznych opracowaniach przejawów procesów przełączania czy mieszania kodów (por. także Myers-Scotton 1993, 4; Nunan, Carter 2001, 275; Poplack 2001, 2062). Rozwiązaniem tych dylematów może być przyjęcie podziału P. Muyskena, który przełączanie kodów określa jako proces operujący na poziomie intersyntaktycznym, a więc dyskursywnym bądź dialogowym, zaś mieszanie kodów – jako zjawisko intrasyntaktyczne działające w obrębie jednego zdania (por. Bhatia, Ritchie 2004, 337; Muysken 2000, 1). Mechanizmowi intrasyntaktycznego mieszania kodów przypisuje się zarazem spory potencjał eksplanacyjny (Lipski 1985, 3).

Kwestią dotąd słabo sygnalizowaną wydaje się poza tym silne przywiązanie do tradycyjnych pojęć lingwistycznych badań kontaktów językowych. Terminologia ta, mimo swej niezaprzeczalnej wartości, wykazuje pewne nieścisłości. Według Michała Głuszkowskiego (2015) Iryda Grek-Pabisowa 1999 w swoich badaniach wpływów polskich w gwarze staroobrzędowców pracuje z pojęciami i zjawiskami wyrazów zasymilowanych, kalk i wyrazów przejętych w niezmienionej postaci morfofonologicznej (Grek-Pabisowa

1999, 224–227), czyli z pojęciami obecnymi w lingwistyce od początków systematycznych badań kontaktów językowych. Głuszkowski (2015) słusznie podkreśla, że w takiej metodologii największym problemem jest przyporządkowanie tzw. wyrazów niezasymilowanych, określanych też jako „wstawki”, „cytaty”, w nowszej nomenklaturze, zwłaszcza anglojęzycznej, także jako *nonce borrowings* czyli ‘zapożyczenia chwilowe’. Ich obecność w kaszubszczyźnie sygnalizował już Friedhelm Hinze, określając je jako *Augenblicksentlehnungen* (por. Hinze 1965, 16). Problematyka ta, choć niewątpliwie niezwykle interesująca, wykracza jednak poza ramy tej pracy i jest przedmiotem wielu obszer-nych opracowań empirycznych (por. Kuźniak, Mańczak-Wohlfeld 2014),

Pewnym rozwiązaniem kwestii w miarę dokładnego rozróżnienia fenomenów przełączania czy mieszania kodów i szeroko pojętego zapożyczenia może być interpretacja tychże procesów z perspektywy diachronicznej i założenie istnienia pewnej potencjalnej ciągłości (kontinuum) tych zjawisk. Albert Backus (2005) uznaje wprost, że zapożyczenie i mieszanie kodów wzajemnie się nie wykluczają. Carol Myers-Scotton (1992) czy Boyd (1997) zakładają, że procesy przełączania czy mieszania kodów mają charakter prymarny, ufundowany oczywiście na zróżnicowanym bilingwizmie użytkowników danych języków określanych zwyczajowo jako L1 i L2. Czynniki warunkujące ewentualne przejście z bieguna CS do kategorii zapożyczenia mogą być: asymilacja morfologiczna (MacSwan 2000), frekwencja (por. Myers-Scotton 1993), rozprzestrzenienie (Poplack 2018), notowanie w słownikach (Muysken 2000) czy akceptacja użytkowników (Poplack, Sankoff 1984). Jak widać, większość z powyższych kryteriów ma charakter relatywny lub intencjonalny (najbardziej wyrazistym przykładem jest fakt odnotowania w słownikach), kryterium o największym potencjale weryfikacyjnym określana jest frekwencja (m.in. Hakimov 2021, 44).

Proces przejścia pewnych elementów języka z kategorii mieszania kodów do zapożyczenia jest możliwy, ale nie obligatoryjny. Założenie takiej możliwej ciągłości rozwiązuje problem zasadniczego przeciwstawiania procesów przełączania czy mieszania kodów i zapożyczenia. Traktowane one są więc jako mechanizmy różniące się głównymi cechami określanymi za pomocą pewnych kryteriów („dostępność” dla użytkowników bi- lub monolingwalnych, kompleksowość jednostek, frekwencja występowania czy stopień asymilacji), lecz stanowiące zarazem całość procesów zmian językowych wywołanych kontaktem z innym(i) językiem (językami).

Typologia procesów mieszania kodów służąca za podstawę teoretyczną tej pracy i wyróżniająca insercję, alternację i kongruentną leksykalizację zaproponowana została przez P. Muyskena (por. Muysken 1997). Proces kongruentnej leksykalizacji charakteryzowany jest jako: „The term congruent lexicalization refers to a situation where the two languages share a grammatical structure which can be filled lexically with elements from either language” (Muysken 1997, 362). Pierwotnie mechanizm ten odwoływany był do wariantywności języka standardowego i dialektu (por. Muysken 2000, 4). Dopiero później zaczął być stosowany w badaniach procesu mieszania lub przełączania kodów. Najogólniej mówiąc, polega on na równoległej leksykalizacji w ramach wspólnej dla L1 i L2 struktury gramatycznej. W toku takiej kongruentnej leksykalizacji elementy L2 pojawiają się w konstrukcji umieszczonej w zdaniu sformułowanym w L1. Na szczególną uwagę zasługują jednak przypadki, w których w ramach jednej struktury występują kombinacje elementów L1 i L2. Muysken (2000, 134) podaje przykłady konstrukcji z niderlandzkimi czasownikami i tongańskimi

elementami typu *używać rozsądku, dać znać czy odrobić lekcję*). Kwestią otwartą pozostaje jednak powód i mechanizm powstania takich konstrukcji.

Pieter Muysken (2000, 122–154) wyróżnia następujące cechy charakterystyczne procesu kongruentnej leksykalizacji:

- linearna i strukturalna ekwiwalencja pomiędzy L1 i L2,
- proces ten może obejmować wiele konstyuentów (jak i nie-konstyuentów⁵),
- brak łączliwości z pozostałymi elementami struktury (dyskursu),
- kongruentna leksykalizacja może dotyczyć wyrazów funkcyjnych,
- objęte nią mogą zostać też elementy selegowane (dopełnienia),
- proces ten może mieć charakter bidirekcyjny,
- leksykalizacja taka może mieć charakter anaforyczny i kataforyczny,
- istnieją pewne morfemy wspólne dla L1 i L2 (tzw. diamorfy),
- objęte nią elementy podlegają asymilacji,
- proces ten może być wywołany elementami L2,
- w wyniku tego procesu mogą powstawać kolokacje i idiomy zawierające elementy L1 i L2.

Dokładne zbadanie wszystkich parametrów wykracza poza ramy tego artykułu, jednak warto zauważyć, że tylko część z nich może być potwierdzona w omawianych konstrukcjach kaszubskich. Wskazuje to nie tylko na potrzebę ich weryfikacji, ale też uzupełnienia o inne mechanizmy, które mogłyby wytłumaczyć konkurencję rodzimych czasowników i elementów obcej proveniencji. Najważniejszą przesłanką do kongruentnej leksykalizacji jest według P. Muyskena (2000) ekwiwalencja linearno-strukturalna. W przypadku konstrukcji kaszubskich ma ona dwojaki charakter: z jednej strony zachodzi pomiędzy „wyjściowymi” konstrukcjami niemieckimi a kaszubskimi, z drugiej zaś – pomiędzy odpowiednimi formami polskimi i kaszubskimi, por. tab. 1.

Tabela 1. Zależności linearnej ekwiwalencji form kaszubskich, polskich i niemieckich

niemiecki	↓ <i>parat sein</i>	↓ <i>Recht haben</i>	↓ <i>Bescheid bekommen</i>
kaszubski	<i>parôt bëc</i>	<i>rëcht mieć</i>	<i>bészët dostac</i>
polski	↑ <i>być gotowym</i>	↑ <i>mieć rację</i>	↑ <i>dostać wiadomość</i>

Źródło: opracowanie własne.

Złożyć więc można, że poprzeplatane z okresami kontaktów kaszubsko-niemieckich etapy wpływów polskich mogły się przyczynić do utrwalenia wzorca omawianych konstrukcji zawierających rodzime czasowniki i elementy obcej proveniencji.

Wbrew twierdzeniu P. Muyskena przyjąć można, że kaszubskie konstrukcje zintegrowane są z pozostałymi elementami dyskursu, por.:

(19) *Jô zôs do nie: „Nie rozmiejesz tã prosto rzec jo?”, a òno wcyg lëpã krący ë to swòje: „Jo... ne-e...”. Jô bël często baf.* POM 2012 V 68

⁵ Większość prac dotyczących mieszania kodów pracuje z pojęciem konstyuentów. Rozumieć je należy w tym ujęciu jako określenie jednostek (wyrazów lub grup wyrazowych) hierarchicznej budowy zdania.

(20) *Tak sobie mészlä, czë nie za wiele je w tim tornystrze mòjégò dzecka... **Je nót** co z niego wërzucëc.* POM 2013 IV 75

(21) *Chłop mùszi mieć maszinã dlô niego zrobioną. Do jachaniô. Czedë tej-sej przesadnie sã do autólka swòji bialczy, zdôrzô sã, że wërwie ze scanë pas, zdrzadelka mù nie do oczów pasëją (bialczy je mają do malowaniô mùnków) a czësto nie wié, docze mù **je nót** tëli różnëch schowków.* POM 2012 IV 67

Trudno uznać, że wymienione przykłady (podobnie jak wcześniejsze) nie są zintegrowane z pozostałymi częściami zdania czy dyskursu. Również zauważenie możliwości występowania kolokacji czy idiomów zawierających materiał L1 i L2 jest dalekie od określenia tła takiego procesu, zaś rodzime czasowniki *mieć* czy *bëc* trudno uznać za tzw. diamorfy, czyli morfemy wspólne dla L1 i L2. Stopień asymilacji kaszubskich *nót*, *baf*, *éra*, *parôt*, *rëcht* czy *bészët* można określić jako umiarkowany, gdyż substytucje w nich obecne nie mają charakteru istotnych zmian wyjściowej struktury fonologicznej.

Odpowiedzi na sformułowane na początku tego artykułu pytania powstać mogą z połączenia parametrów P. Muyskena z perspektywą uzualną skoncentrowaną wokół kognitywnych procesów indywidualnych użytkowników i ich uniwersalnych zastosowań. W badaniach procesów przełączania czy mieszania kodów perspektywa uzualna (reprezentowana m.in. przez Alberta Backusa 2003 i Nikolaia Hakimova 2021) postrzega konstrukcje jako innowacyjne kombinacje jednostek leksykalnych, które przeciwstawione mogą być „prostym” jednostkom leksykalnym w ramach kontinuum gramatyki i leksyki. To kontradiktoryjne położenie na biegunach kontinuum nie implikuje jednak znaczących różnic w ich recepcji i produkcji w dyskursach bilingwalnych. Nikolai Hakimov (2021, 32) uważa, że ciąg morfemów (lub wyrazów) należący do pewnego schematu (konstrukcji) uzyskuje status porównywalny do statusu leksemy poprzez utrwalenie w zasobie użytkownika języka. Eugenio Gorla (2021, 547) stwierdza w nawiązaniu do tego, że poprzez frekwencję leksemy występujące w pewnych konstrukcjach wchodzą w trwałe relacje, dzięki czemu cała konstrukcja tworzy w zasobie leksykalno-gramatycznym użytkownika pewną całość (ang. *chunk*). Zachowanie konstrukcji jako swoistej całości nie wyklucza jednak możliwości jej dekompozycji (por. Hakimov 2021, 32). Założyć więc można, że w kontaktach kaszubsko-niemieckich konstrukcje kolokatywne typu *nötig sein* ‘bëc nót’, *baff sein* ‘bëc baf’, *parat sein* ‘bëc parôt’, *tot sein* ‘dót bëc’ lub *Ehre haben/sein* ‘éra mieć/bëc érá’, *Recht haben* ‘rëcht mieć’ czy *Bescheid geben/bekommen* ‘bészët dac/dostac’ w toku kontaktu językowego ulec mogły procesowi dekompozycji. Ich elementy werbalne, czyli czasowniki *sein* i *haben*, przyporządkowane zostały istniejącym już podstawowym kategoriom <BYĆ> i <MIEĆ>. Stephen Clancy (2010, 4), badając te kategorie na materiale słowiańskim, stwierdza, że są one kategoriami fundamentalnymi i skupiającymi wokół siebie tak koncepty leksykalne, jak i wyrażenia gramatyczne⁶. Równocześnie przyjąć można, że niemieckie czasowniki nie zostały „typowymi” elementami tych kategorii, głównie z powodu ich podstawowego dla danego

⁶ Rzecz jasna dotyczy to również kaszubszczyzny. Koncentrując się na konstrukcjach gramatycznych, można tu wymienić choćby archaiczne formy temporalne czasu przeszłego typu *jô jem bël* czy powstałe pod wpływem niemieckim formy typu *jô jem jachóny* czy *jô móm bëtë* (por. Bartelik 2015; 2018).

języka charakteru (i swej proveniencji). Rolę taką bez wątpienia odgrywają w tym kontekście kaszubskie czasowniki *bēc* i *miec*. Elementy nominalne tych form (*nót*, *baŕ*, *parót*, *dót*, *éra*, *rěcht* czy *běszét*) nie zostały najprawdopodobniej przyporządkowane istniejącym kategoriom (zbiorom), tylko utworzyły nowe⁷. Przy (re)produkcji tych form zakładać można proces selekcji rodzimych czasowników i ich łączenia z elementami obcej proveniencji (opisywany zazwyczaj jako *chunking*, por. Hakimov 2021, 31–32). Newell (1990, 7) opisuje ten proces jako mechanizm łączenia pojedynczych i mniejszych jednostek w większe jednostki. Prowadzi on według niego do hierarchicznej budowy pamięci językowej i stanowi zarazem podstawowy proces kognitywny w nauce języka oraz przy tworzeniu jakichkolwiek wypowiedzi.

Podsumowując zaproponowany tu mechanizm recepcji, dekompozycji i produkcji analizowanych konstrukcji, stwierdzić można, że czynnikiem o niewątpliwie ważnej roli była w tym przypadku wspomniana wyżej ekwiwalencja linearno-strukturalna, która w przypadku kaszubszczyzny miała wspomniany dwojaki charakter. Powstałe pod wpływem niemieckim formy kaszubskie nie „kolidowały” z odpowiednimi formami polskimi, co umożliwiło ich rozprzestrzenienie.

Przy próbie odpowiedzi na drugie postawione wyżej pytanie o kwalifikację nominalnych części badanych tu konstrukcji (wynik mieszania kodów o nietrwałym charakterze czy utrwalone zapożyczenie?) warto zwrócić uwagę na dwa zjawiska. Pierwsze z nich dotyczy występowania eliptycznych postaci badanych konstrukcji, por.:

(22) *Jak oczadzony slěchóm refrenu ě dwùch sztrofków frantówczi, dodac nót, dobrze zaspiéwóny!* POM 2012 IX 39

(23) *Baro jem rôd z tegò, że dostól jem zgòdã na kaszëbską wersjã òd spòdkòbiérców praw àutorszczich do òriginałnégò dokazu. Òd negò czasu z érà spiéwóm nen hit – wspòminô pò latach Ruszkòwsczi.* POM 2019 VI 43

Drugi proces polega na występowaniu dopełnień pierwotnych konstrukcji w innych formach, które mogą mieć również charakter kolokatywny, por.:

(24) *Sqşòdce Baszë pòdnieslë emeriturã ò 5 zlotëch. Starce Marce zôs ùjãlë 2 zloté, a jész brifce dała 5 za **halanié** tegò **běszétu**. Takò pòdwěžka.* POM 2016 V 67

Oba procesy świadczyć mogą o procesie przejmowania nominalnych elementów analizowanych konstrukcji do zasobu leksykalnego. Występowanie pierwotnych orzeczników w formach eliptycznych czy kombinacja dopełnień z innymi czasownikami (potencjalnie w formach kolokatywnych) wskazywać może na ich „oderwanie” od prymarnych konstrukcji. Zgodnie z zaprezentowaną tu teorią kontinuum procesów mieszania kodów i zapożyczenia stwierdzić można, że oba procesy mogą być przejawem funkcjonowania wspomnianych elementów jako samodzielnych jednostek systemu leksykalnego.

⁷ Taki tok myślenia wynika m.in. z tylko częściowej synonimii, np. *parót* i (skądinąd także zapożyczonego z niemieckiego) *fardich* // *fertich* czy *éra* i *bùcha*.

4. Podsumowanie i wnioski

Podsumowując naszkicowany w tym artykule mechanizm kongruentnej leksykalizacji w kontaktach językowych kaszubsko-niemieckich, stwierdzić można, że analizowane konstrukcje kaszubskie są szczególnymi przykładami procesów kongruentnej leksykalizacji. Ich specyfika polega na kombinacji rodzimych czasowników podstawowych konceptów językowych (<BYĆ> i <MIEĆ>) z elementami obcej proveniencji w konstrukcjach kolokatywnych, która jest wynikiem kognitywnych procesów dekompozycji, kategoryzacji, konceptualizacji i leksykalizacji (*chunking*). Na podstawie tych procesów wytłumaczyć można kookurencję elementów o różnej proveniencji w ramach jednej konstrukcji. Tym samym można zakwestionować pogląd, że chodzi w tych przypadkach o insercję ich nominalnych elementów.

W kontekście przedstawionych tu procesów kaszubskich założyć można, że procesy przełączania czy mieszania kodów i zapożyczenia tworzą pewne continuum. Analizowane przykłady mogą wskazywać na to, że leksemy pierwotnie związane w ramach konstrukcji wywodzących się z mieszania kodów pod wpływem różnych czynników zostają włączone do zasobu leksykalnego. W analizowanych przykładach wiąże się to być może z dwoma cechami: frekwencją i charakterem kolokatywnym. Przypuszczalnie omówione przykłady kaszubskich *éra* czy *bészét* funkcjonują już jako samodzielne leksemy. Kwestią otwartą, uwarunkowaną w przypadku kaszubszczyzny tak uzusem językowym, jak i tendencjami normatywnymi, jest przejście *nót*, *bař* czy *parôt* do zasobu leksykalnego.

W szerszym kontekście badań kontaktów językowych omówione tu procesy dowodzą konieczności integracji metodologii strukturalno-typologicznych, wraz z ich parametrami, z uzualnymi pozwalającymi na perspektywę *bottom-up*. Gruntowne wyjaśnienie indywidualnych procesów (re)kombinacji i kompozycji pewnych konstrukcji pozwolić może na sformułowanie czy uściślenie dotychczasowych uniwersaliów kontaktów językowych skupionych przede wszystkim na parametrach strukturalno-typologicznych. Tym samym podkreślić należy, że w żadnym przypadku nie oznacza to konieczności ich nieuwzględniania. Mogą one nadal stanowić istotną część zintegrowanej z perspektywą uzualną metodologii badań kontaktów językowych, która powinna zostać zweryfikowana na szerszym słowiańskim materiale językowym.

Literatura

- Abraham W., Kątny A., Bartelik P. (2022), *Kashubian – its Middle Low German heritage as superstrate*, „Glottology”, t. 13, 45–80.
- Augustyniak-Żmuda G. (2020), *Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego mieszkających w regionie lubuskim*, „Sociolingwistyka”, t. 34, s. 261–273.
- Backus A. (1996), *Two in one: Bilingual speech of Turkish immigrants in the Netherlands*, Tübingen.
- Backus A. (2003), *Units in code switching: Evidence from multimorphemic elements in the lexicon*, „Linguistics”, t. 41(1), s. 83–132.

- Backus A. (2005), *Codeswitching and language change: one thing leads to another?*, „International Journal of Bilingualism”, t. 9 (3–4), s. 307–340.
- Bartelik P. (2015), *Das Verb bęc ‘sein’ und seine Funktionen im kaschubischen Tempus- und Genusssystem*, [w:] *To be or not to be? The Verbum Substantivum from Synchronic, Diachronic and Typological Perspectives*, red. M.L. Kotin, R.J. Whitt, Newcastle upon Tyne, s. 181–209.
- Bartelik P. (2018), *Sprachkontaktinduzierte Grammatikalisierung am Beispiel des polnischen und kaschubischen Tempussystems*, „Studia Germanica Posnaniensia“, t. 39, s. 7–34.
- Bartelik P. (2019a), *Geschichte und Gegenwart der kaschubisch-polnisch-deutschen Sprachkontakte*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, t. 75, s. 29–43.
- Bartelik P. (2019b), *Zmiany językowe i kontakty językowe a system i norma (na przykładzie języka kaszubskiego)*, [w:] *Wortschätze und Sprachwelten. Beiträge zu Sprachtypologie, kontrastiver Wort- bzw. Wortschatzforschung und Pragmatik*, red. M.L. Kotin, Berlin, s. 115–132.
- Bhatia T.K., Ritchie W.C. (2004), *Bilingualism in South Asia*, [w:] *The handbook of bilingualism*, red. ciż, Malden, s. 780–807.
- Bidese E. (2023), *Sprachkontakt generativ: Eine Untersuchung kontakbedingten syntaktischen Wandles im Zimbrischen*, Berlin.
- Boyd S. (1997), *Patterns of incorporation of lexemes in language contact: language typology or sociolinguistics?*, [w:] *Towards a social science of language*, t. 2., wyd. G. Guy, C. Feagin, D. Schiffirin, J. Baugh, s. 259–284.
- Clancy S.J. (2010), *The Chain of Being and Having in Slavic*, Amsterdam.
- Głuszkowski M. (2015), *Typy przełączania kodów w społeczności polskich emigrantów na Syberii – mieszkańców wsi Wierszyna koło Irkucka*, [w:] *Słowianie na emigracji. Literatura–kultura–język*, red. B. Kodzis, M. Giej, Racibórz, s. 551–560.
- Głuszkowski M. (2018), *Mieszanie kodów w kontaktach języków blisko spokrewnionych*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo, prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018*, red. Z. Greń, Poznań, s. 41–50.
- Goria E. (2021), *Complex items and units in extra – sentential code switching: Spanish and English in Gibraltar*, „Journal of Language Contact”, t. 13(3), s. 540–572.
- Grek-Pabisowa I. (1999), *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka i obyczajów*, Warszawa.
- Gullberg M., Muysken P., Indefrey P. (2009), *Research techniques for the study of code-switching*, [w:] *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*, red. B. Bullock, A.J. Toribio, Cambridge, s. 21–39.
- Hakimov N. (2021), *Explaining Russian – German code – mixing: A usage – based approach*, Berlin.
- Haugen E. (1950), *The analysis of linguistic borrowing*, „Language”, t. 26, s. 210–231.
- Hinze F. (1965), *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin.
- Kuźniak M., Mańczak-Wohlfeld E. (2014), *Angielskie wyrazy okolicznościowe w polszczyźnie*, „LingVaria”, r. 9, nr 1, s. 69–79.
- Lipski J. (1985), *Linguistic aspects of Spanish-English language switching*, Tempe.
- Lorentz F. (1924), *Teksty pomorskie (kaszubskie)*, Kraków.
- MacSwan J. (2000), *The architecture of the bilingual language faculty: Evidence from intrasentential code switching*, „Bilingualism: Language and Cognition”, t. 3(1), s. 37–54.
- Makurat H. (2007), *Bilingwizm na kaszubskim obszarze językowym. Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*, nr 1, 97–104.

- Makurat H. (2014), *Interferencje gwar kaszubskich w polszczyźnie w zakresie fleksji werbalnej obserwowane u osób bilingwalnych*, „Prace Językoznawcze”, t. 16(4), s. 67–79.
- Muysken P. (1997), *Code-switching processes: Alternation, insertion, congruent lexicalization*, [w:] *Language choices: Conditions, constraints, and consequences*, red. W.M. Pütz, Amsterdam, s. 361–381.
- Muysken P. (2000), *Bilingual speech: a typology of code-mixing*, Cambridge.
- Myers-Scotton C. (1992), *Comparing codeswitching and borrowing*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development”, t. 13 (182), s. 19–39.
- Myers-Scotton C. (1993), *Social motivations for codeswitching: Evidence from Africa*, Oxford.
- Newell A. (1990), *Unified theories of cognition*, Cambridge.
- Nunan D., Carter R. (2001), *Teaching English to speakers of other languages*, Cambridge.
- Poplack S., Sankoff D. (1984), *Borrowing: The synchrony of integration*, „Linguistics”, t. 22, s. 99–135.
- Poplack S. (2001), *Code switching (linguistic)*, [w:] *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, red. N.J. Smelser, P.B. Baltes, Amsterdam, s. 2062–2065.
- Poplack S. (2018), *Borrowing: Loanwords in the speech community and in the grammar*, New York.
- Popowska-Taborska H., Boryś W. (1996), *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa.
- Treder J. (2005), *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*, Gdańsk.
- Treder J. (2006), *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, wyd. 2, popr. i poszerz., Gdańsk.
- Treder J. (2013), *Przeznaczenie, zawartość słownika i sposób opracowania*, [w:] *Wielki słownik polsko-kaszubski*, t. 1, E. Gołąbek, Gdańsk, s. 7–18.
- Weinreich U. (1953), *Languages in contact. Findings and problems*, New York.